

УДК 347.97/.99:340.113

Вільчик Тетяна Борисівна –

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

Tetiana B. Vilchyk –

*candidate of juridical sciences,
associate professor of the department of organization of
judicial and law enforcement bodies
Yaroslav Mudryi National Law University
(77, Pushkinskaya str., 61024, Ukraine, Kharkiv)*

Критерії оцінки права на субсидовану допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу

У статті розглядаються питання організації та діяльності правових систем надання безоплатної правової допомоги в країнах Європейського Союзу. Автор аналізує основні моделі надання безоплатної правової допомоги, діючі в даний час у країнах Європейського союзу, досліджує питання управління системами безоплатної правової допомоги, основні критерії для визначення права особи на отримання такої допомоги та інші питання.

Ключові слова: адвокат, права людини, безоплатна правова допомога, організація безоплатної правової допомоги, євроінтеграція.

В статье рассматриваются вопросы организации и деятельности правовых систем предоставления бесплатной правовой помощи в странах Европейского Союза. Автор анализирует основные модели предоставления бесплатной правовой помощи, действующие в данный момент в странах ЕС, исследует вопросы управления системами бесплатной юридической помощи, основные критерии для определения права лица на получение такой помощи и другие вопросы.

Ключевые слова: адвокат, права человека, бесплатная правовая помощь, организация правовой помощи, евроинтеграция.

T.B. Vilchyk Evaluation Criteria of the Right to Subsidized Legal Aid in the European Union

The article deals with the organization and operation of the legal system of providing free legal aid in the European Union. The author analyzes the basic model of free legal aid, currently operating in the EU. The author investigates the system management issues of free legal aid, the main criteria for determination of person's right to receive such assistance and other issues. On the basis of the conducted research the author comes to the conclusion that management of the subsidized legal aid system in the EU is carried out as a rule, by budgetary bodies, created mainly by the Ministry of Justice. In those countries where the system control is carried out by judiciary, such systems are relatively ineffective. Effectiveness of subsidized legal aid systems is achieved only when all the functions of its organization, control and coordination are concentrated on one body, which legal status peculiarity is its independence. Subsidy aid supposes investment of public funds into its implementation. However, the state budget may not be the only source of funding. The main criteria for establishment of person's right to receive free (subsidized) legal aid in the EU are: 1) the interests of justice, 2) financial criteria (taking into account, for example, income or (and) property availability and some others). In practice there are three main approaches to the assessment of people's property status, who apply for subsidized legal aid. Lawyers can be responsible for verification of information about a property status of the person who applies for such assistance. Sometimes as a reason for subsidized legal aid provision in the EU the concept of necessity of its provision "in the interests of justice" is used, but the study of these issues is a subject of another research.

Keywords: lawyer, human rights, free legal aid, organization of legal aid, European integration.

Постановка проблеми. Однією з умов інтеграції України до Європейського Союзу є побудова такої системи адвокатури та створення законодавства щодо її організації і діяльності, норми якого відтворювали б модель демократичного правового інституту адвокатури, оскільки лише за умов належного функціонування цього інституту можливий розвиток демократії та верховенства права, що, у свою чергу, є одним з головних критеріїв набуття Україною членства у Європейському Союзі (далі – ЄС). Євроінтеграційні прагнення України потребують узгодження системи правових норм України та ЄС, зокрема, в сфері прав людини. Так, реальне просування України у напрямі інтеграції в Європу потребувало глибокої політичної та економічної трансформації, тобто її перетворення у демократичну, правову, дієздатну державу з відповідними стандартами внутрішньої та зовнішньої стабільності [1, с. 19]. За таких умов дослідження проблем організації та функціонування систем безоплатної правової допомоги у країнах ЄС є актуальним саме в контексті відповідності національного законодавства європейським стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації інституту субсидованої (безоплатної) правової допомоги (далі – БПД) досліджувались багатьма вітчизняними науковцями, зокрема, Є. Ю. Бова [2], Р. С. Титикало [3], А. В. Козьминих [4], Л. В. Тацій [5], М. М. Антонович [6], А. В. Богма [7] та іншими вченими, а також зарубіжними вченими: Роджер Сміт [8], Рене Кассен [9], М. Кіку [10], М. Кузінс [11], С. Бланкенбург [12], Ф. Рейган [13], але існують і невирішені раніше проблеми, зокрема, окремого дослідження, яке було б присвячено критеріям оцінки права на субсидовану допомогу адвоката у країнах ЄС, на цей час не здійснювалось.

Метою статті є дослідження проблем організації та функціонування систем безоплатної правової допомоги у країнах ЄС, визначення основних критеріїв для реалізації права особи на субсидовану правову допомогу адвоката.

Виклад основного матеріалу. На даний час в багатьох країнах ЄС прийняті спеціальні закони, що детально описують систему юридичної допомоги, в тому числі - безоплатної. Такі закони діють у Бельгії, Болгарії, Німеччині,

Нідерландах, Словаччині, Словенії, Франції та в інших країнах ЄС. У них встановлюються основні характеристики програм з надання безоплатних (або частково безоплатних) правових послуг. Положення даних Законів в основному узгоджені з Європейською конвенцією про захист прав людини та основних свобод і з резолюціями Комітету міністрів Ради Європи: Резолюція (76) 5 від 18.02.1976 «Про юридичну допомогу у цивільних, комерційних і адміністративних справах» і Резолюція № (78) 8 від 02.03.1978 «Про юридичну допомогу і консультаціях», а також з рекомендаціями, прийнятими Комітетом міністрів Ради Європи: Рекомендація № (81) 7 від 14.05.1981 «Про заходи щодо розширення доступу до правосуддя» і Рекомендація № (93) 1 «Про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення» та ін.

З метою забезпечення рівного доступу кожного до отримання БПД, багато держав ЄС покладають на себе обов'язок по оплаті такої допомоги або встановлюють знижені тарифи з оплати юридичної допомоги і створюють для цього спеціальні системи БПД, в рамках яких працюють спеціальні органи управління цією системою, тісно пов'язані з урядом, але формально незалежні [14]. Ефективність систем БПД досягається лише тоді, коли всі функції по їх організації, контролю та координації зосереджені в одному органі, особливостями правового статусу якого є його незалежність. Широко розповсюдженими механізмами управління БПД в країнах ЄС є комісії, бюро, ради, центри, які здійснюють адміністративні (управлінські) функції з питань надання БПД. Ці структури, як правило, є державними і створюються, зазвичай, при Міністерстві юстиції [15]. Практика державного адміністрування у сфері БПД успішно застосовується в багатьох країнах ЄС - в Австрії, Бельгії, Великобританії, Голландії, Німеччині, Данії, Нідерландах, Португалії, Північній Ірландії, Фінляндії, Франції, Швеції, країнах Балтії та в інших країнах.

Управління системою надання БПД здійснюють, як правило, бюджетні органи, створені в основному при Міністерстві юстиції, яке виконує основну роль в управлінні системою безоплатної правової допомоги та в розробці політики в галузі безкоштовної

юридичної допомоги. Хоча є й інші моделі (наприклад, у Словенії професійна служба безкоштовної юридичної допомоги, є частиною судової системи, а Міністерство юстиції здійснює регулювання діяльністю судів у цій сфері). В Австрії, Чехії, Польщі та Хорватії зберігаються порівняно малоефективні системи БПД, управління якими здійснюється судовими органами.

Основними критеріями для визначення права особи на отримання безоплатної (субсидованої) правової допомоги у країнах ЄС є: 1) інтереси правосуддя, 2) фінансовий критерій (враховується, наприклад, рівень доходу або (і) наявність майна і деякі інші).

Перевірка фінансового стану особи, яка потребує БПД, передбачає встановлення **майнового порогу** і **порогу нужденності**. У різних країнах існують різні підходи до визначення умов надання БПД (і кореспондуючі їм критерії та процедури перевірки звернень). Найбільш типовими умовами надання БПД є: майновий тест (*means test*); тест на належність до групи, що потребує підтримки; тест на обґрунтованість юридичної втручання (*merits test*); тест на відповідність проблеми заявника переліку справ, за якими надається БПД.

На практиці сформувалося три основні підходи до оцінки майнового стану людей, що звертаються за субсидованою правовою допомогою. У рамках першого підходу пропонується підтримувати тільки найбільш бідних осіб, що не мають ніяких власних ресурсів для отримання юридичних послуг. Такий підхід прийнятий, зокрема, в Італії, Ірландії та деяких інших країнах ЄС. Другий підхід передбачає, що на БПД, яка оплачується державою, можуть претендувати не тільки найбідніші, а й ті люди, чий рівень життя наближається швидше до середнього. При цьому держава оплачує юридичні послуги лише частково, а одержувач допомоги повинен тим чи іншим чином компенсувати інші витрати. Розміри внеску держави і вкладу отримувача допомоги ставляться в залежність від доходів громадянина. Чим вище дохід, тим менше обсяг державної допомоги і більше внесок самого громадянина в оплату юридичних послуг. Такий підхід прийнятий в багатьох країнах Європи, включаючи Німеччину, Швецію, Нідерланди, Великобританію, Бельгію і Францію [16].

Третій підхід ґрунтується на індивідуалізованій оцінці майнового стану конкретної особи, яка претендує на отримання субсидованої допомоги. У кожному випадку оцінюються як доходи і майно, так і витрати індивіда, а також - як майновий стан особи співвідноситься з передбачуваною вартістю необхідних йому юридичних послуг. Такий підхід, зокрема, прийнятий в Австрії [17], Хорватії [18] та Польщі [19]. Наприклад, стаття 172 Цивільного процесуального закону Хорватії встановлює, що право на субсидовану юридичну допомогу має бути надано, якщо оплата витрат, пов'язаних з юридичними процедурами, позбавить індивіда або його сім'ю засобів до існування. Наявність або відсутність такого ризику оцінюється суддею в кожному конкретному випадку. У Словенії правом на отримання допомоги володіють особи, які «в силу свого фінансового становища і положення своїх родин не можуть нести юридичні витрати без заподіяння шкоди своєму соціальному становищу і соціальному становищу своїх родин» [20].

У Німеччині, Швеції, Англії та Уельсі, а також в Шотландії програми БПД використовують ґрадуваний підхід до оцінки майнового статусу заявника. Наприклад, у Німеччині при підрахунку наявних у розпорядженні коштів з щомісячного доходу віднімають податкові платежі і внески обов'язкового соціального страхування, внески за звичайними страховими полісами, витрати на житло (в розумних межах), включаючи орендні або іпотечні платежі і вартість утримання житла. Також з доходів віднімаються суми передбачуваних мінімальних витрат (встановлені нормативно) на кожного непрацюючого члена сім'ї. Те, що залишилося, і буде засобами, наявними в розпорядженні індивіда, оцінюваними в рамках програми юридичної допомоги.

У Німеччині, Англії та Уельсі, Шотландії та деяких інших країнах при оцінці майнового статусу особи, яка претендує на отримання БПД, крім доходів або коштів, наявних у його розпорядженні, також враховується його майно. При цьому в розрахунок приймаються банківські накопичення, активи, які можуть бути легко конвертовані в гроші, і т.д. Деякі країни відмовляються від громіздких перевірок

майнового стану заявника. Так, наприклад, пропозиції щодо вдосконалення програми юридичної допомоги у Фінляндії включають в себе рекомендацію відмовитися від перевірки майна заявника і обмежитися лише оцінкою його доходів. В Австрії в цих цілях введена форма декларування інформації про доходи, витрати та майно, яка полегшує заявнику процес доказування обґрунтованості його права на безоплатну юридичну допомогу. Аналогічним чином правом на отримання БПД можуть бути наділені особи, які ведуть юридичні процедури з отримання тих чи інших виплат. Також право на отримання БПД нерідко надається групам осіб, що вважається особливо уразливими. До цих груп, зокрема, можуть відноситись неповнолітні, ув'язнені, пацієнти психіатричних лікарень.

У Бельгії якщо людина може довести, що вона: живе на соціальну допомогу, є інвалідом, проживає у житлі соціального найму, є неповнолітнім, є іноземцем (шукає притулок), обтяжений надмірними боргами, голова бюро відразу ж призначає адвоката. БПД припиняється, якщо юрист встановлює, що певна особа має достатній дохід, щоб оплатити його послуги.

Крім того, право на отримання юридичних послуг може бути поставлено в залежність від необхідності та доцільності юридичного втручання. Цей тест використовується у Швеції, Німеччині та багатьох інших країнах. Не застосовується він у Франції. У деяких країнах, наприклад в Італії та Бельгії, компетентні органи, що приймають рішення з питання про доцільність надання субсидованої правової допомоги, обмежуються оцінкою перспектив успіху. В інших країнах, включаючи Швецію та Фінляндію, враховується значення юридичних процедур, для участі в яких потрібно надання БПД а також розмір фінансової та іншої вигоди, яку заявник може придбати в результаті цих процедур [21].

На практиці можуть застосовуватися й інші підходи до оцінки обґрунтованості витрачання державних коштів на допомогу конкретній людині, що опинилася в певній ситуації. Наприклад, у Швеції при розгляді звернень за субсидованими послугами оцінюється, чи може заявник у даній справі сам, без участі юриста, захистити свої інтереси. Критеріями оцінки є складність справи та

особисті якості заявника (фізичне і психічне здоров'я та ін.).

Законодавство конкретної країни може використовувати один, два або одночасно всі три підходи до оцінки обґрунтованості юридичного втручання. Наприклад, у Словенії безкоштовна юридична допомога має надаватися, якщо звернення громадянина не є завідомо необґрунтованим, якщо питання, для вирішення якого потрібна допомога, має значення для особистого і соціально-економічного статусу заявника або є життєво важливим для його сім'ї, а також, якщо справа заявника має перспективи успіху. У Швеції перед наданням вторинної юридичної допомоги перевіряється, чи звертався громадянин за звичайною юридичною консультацією. Якщо ні, громадянин не може отримати більш складних видів юридичної допомоги, за винятком ситуацій, коли у його справі вже розпочато судова процедура. У ряді країн, включаючи Францію та Італію, отримати субсидовану юридичну допомогу можна по будь-яким категоріям справ. В інших країнах вводяться обмеження: встановлюються категорії справ, виключених з програми субсидованої допомоги, або формується перелік справ, за якими допомога надається [22]. У Болгарії в БПД може бути відмовлено, якщо це не обґрунтовано з точки зору вигоди, яку її надання може принести особі, яка на неї претендує.

В рамках кримінального судочинства за певних обставин підозрюваному надається БПД за рахунок держави, незалежно від його або її фінансового становища. Майже повсюдно БПД (хоча б у мінімальному обсязі) безкоштовно надається *затриманим за підозрою у скоєнні злочину* або іншого серйозного правопорушення. У деяких державах встановлені дуже широкі категорії для осіб, які автоматично отримують право на юридичну допомогу по кримінальним справам без будь-яких засобів або застосування тестів на нужденність. Так, у Фінляндії це можуть бути особи у віці до 18 років; особи, звинувачені у вчиненні злочину, покаранням за яке може бути принаймні 4 місяця позбавлення волі; заарештовані або затримані особи, а також нездатні самостійно захистити себе.

У багатьох країнах діє *презумпція добросовісності інших державних органів*, які раніше встановили статус людини для цілей, не пов'язаних з наданням БПД. Наприклад, там, де

основною умовою для отримання БПД є рівень доходу, документ, який підтверджує, що дана людина є безробітною або одержувачем соціальної допомоги, розглядається як достатній доказ наявності у нього права на юридичну допомогу. При цьому презюмується, що для присвоєння громадянину такого статусу соціальні служби держави вже провели оцінку його становища, і дублювати її не має сенсу.

У деяких країнах ЄС компетентні органи покладаються на достовірність інформації, наданої особою, яка звернулася за БПД. У цих випадках для захисту від несумлінності отримувача допомоги встановлюється майнова і інша (аж до кримінальної) відповідальність одержувачів за недостовірну інформацію, а також проводяться вибіркові перевірки. Іноді перевірка проводиться після надання термінової допомоги. Нерідко процедура перевірки збігається зі стадією надання первинної допомоги у вигляді консультації.

Адвокати можуть нести відповідальність за перевірку інформації про майновий статус особи, що звертається за БПД. Наприклад, у Швеції подібне правило діє відносно такої форми допомоги як розгорнута юридична консультація, за яку адвокату належить доплата з державного бюджету. Щоб отримати цю доплату, адвокат подає у відповідні державні органи декларацію, в якій вказує кількість малозабезпечених клієнтів, яким він надав БПД. Державні органи не проводять ніякої додаткової перевірки майнового статусу його клієнтів, довіряючи якості перевірки, проведеної самим юристом. Тим не менш, на більш складні, а відтак - дорогі юридичні послуги, такі як представлення інтересів у суді, це правило не поширюється [23].

З метою підвищення доступності БПД застосовується і такий спосіб, як *введення різних процедур оцінки для допомоги різного обсягу та складності*. Це означає, що первинна допомога у вигляді найпростіших консультацій надається з мінімальною перевіркою або взагалі без такої, а більш складна і високооплачувана допомога - після більш ретельної і детальної перевірки. Досвід різних країн показує, що первинна консультація вирішує потреби багатьох (до 90%) громадян в юридичних послугах. Таким чином, відмова від складних процедур перевірки перед наданням первинних консультацій дозволяє істотно економити ресурси на адміністрування

програми юридичної допомоги. Крім того, доступність найпростіших консультацій допомагає запобігати появі складних правових проблем і, таким чином, знижує потребу громадян в отриманні дорогих видів юридичної допомоги.

Одним із способів спростити процедури перевірки доступу до БПД стало *використання нових інформаційних технологій*. Зараз у багатьох країнах існують різні електронні реєстри та бази даних, звернення до яких дозволяє швидко встановити, яке майнове становище особи, яка звернулася за юридичними послугами, чи є ця людина одержувачем іншої соціальної допомоги тощо. Використання таких реєстрів та баз дає позитивні результати, хоча й вимагає вирішення питань доступу до особистих даних, співпраці між різними відомствами та приведення їх документообігу до єдиних стандартів [22, с. 127].

Поняття реалізації права на субсидовану допомогу адвоката передбачає *вкладення державних коштів у її реалізацію*. Проте державний бюджет може бути не єдиним джерелом фінансування. По-перше, програма БПД може використовувати ресурси самих одержувачів допомоги. Справа в тому, що багато людей, що не мають можливості оплатити юридичні послуги у повному обсязі, не є, тим не менш, абсолютно незможними. З цієї причини системи БПД деяких країн ЄС вимагають сплати внеску від одержувача послуг: внесок, як правило, істотно менше, ніж вартість наданої послуги, при цьому розмір внеску може збільшуватися або зменшуватися залежно від майнового стану клієнта - найменш забезпечені зазвичай звільняються від сплати внесків. У деяких країнах (Угорщина, Литва, Словенія) після визнання особи винною за вироком суду, на нього може бути покладено обов'язок відшкодувати державі судові витрати, включаючи оплату гонорару призначеного адвоката. У Нідерландах витрати на БПД частково компенсуються за рахунок внеска від самого клієнта.

До суб'єктів, правомочним здійснювати перевірку і прийняття рішення щодо права особи на БПД, як правило, належать: провайдери юридичних послуг, державні органи, в чиєму провадженні знаходиться справа, або ж спеціалізовані структури, що управляють БПД.

Якщо дане рішення приймає спеціалізований орган, керуючий програмою юридичної допомоги і не залежний ні від органів правосуддя, ні від провайдерів юридичних послуг, то в цьому випадку процедури перевірки права на отримання БПД викликають більше довіри у населення.

Не менш важливе значення має накладення на органи, що приймають рішення про надання БПД або про відмову в ній, обов'язку вмотивувати його, а також сприяння можливості для оскарження цих рішень. Зокрема, одна з претензій до процедури перевірки права на отримання БПД в Польщі пов'язана з тим, що суди, які розглядають питання про надання субсидованих юридичних послуг, не викладають причини своїх рішень, а самі рішення не підлягають оскарженню [24].

Тягар доведення права на отримання БПД може бути більшою чи меншою мірою покладено на особу, яка звертається за допомогою, або на орган, який приймає рішення про надання БПД. У деяких країнах, наприклад, в Хорватії [18], особа, що претендує на отримання БПД, повинна долучити до своєї вимоги довідки від різних державних органів - податкової служби та ін. В інших, включаючи Фінляндію [21] і Бельгію [25], заявник може представляти не тільки офіційні довідки від державних органів, але й будь-які інші документи: банківські виписки, рахунки та ін. При цьому достовірність наданої інформації перевіряється вибірково, а в разі надання невірних відомостей громадянин зобов'язаний відшкодувати вартість БПД і може понести покарання. Така схема прийнята, зокрема, у Швеції, Італії та Франції.

У ряді країн ЄС всю відповідальність за перевірку майнового статусу потенційного одержувача БПД несуть органи, які розглядають запити про надання субсидованих юридичних послуг. Наприклад, у Нідерландах Рада з правової допомоги сама перевіряє склад сім'ї та майновий стан особи, яка звернулася за допомогою. Спрощення та здешевлення цього

процесу в Нідерландах досягається за рахунок використання електронних баз даних податкових служб і муніципалітетів.

Іноді в якості підстави для надання БПД використовується концепція необхідності її надання «в інтересах правосуддя». Оцінка наявності або відсутності цієї необхідності також вимагає аналізу обставин конкретної справи і ситуації заявника та не передбачає використання формальних критеріїв [22, с. 82], але це вже складає предмет іншого дослідження.

Висновки. Управління системою субсидованої юридичної допомоги у країнах ЄС здійснюють, як правило, бюджетні органи, створювані в основному при Міністерстві юстиції. У тих країнах, де управління системою здійснюється судовими органами, такі системи залишаються порівняно малоефективними. Ефективність систем БПД досягається лише тоді, коли всі функції по їх організації, контролю та координації зосереджені в одному органі, особливостями правового статусу якого є його незалежність. Субсидова допомога передбачає вкладення державних коштів у її реалізацію. Проте державний бюджет може бути не єдиним джерелом фінансування. Основними критеріями для визначення права особи на отримання безоплатної (субсидованої) правової допомоги у країнах ЄС є: 1) інтереси правосуддя, 2) фінансовий критерій (враховується, наприклад, рівень доходу або (і) наявність майна і деякі інші). На практиці сформувався три основні підходи до оцінки майнового стану людей, що звертаються за субсидованою правовою допомогою. Адвокати можуть нести відповідальність за перевірку інформації про майновий стан особи, що звертається за такою допомогою.

Список використаних джерел:

1. Тодоров І. Я. Європейська і євроатлантична інтеграція України: загальнонаціональний та регіональний виміри (1991-2004 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук. : 07.00.01 / І. Я. Тодоров ; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2007. – 38 с.

2. Бова Є. Ю. Організація безкоштовної правової допомоги в Україні : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.10 / Є. Ю. Бова ; Академія адвокатури України. – Київ, 2009. – 217 с.
3. Титикало Р. С. Захисна функція юридичної допомоги в адміністративно-деліктному процесі : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Р. С. Титикало ; Київський Національний університет внутрішніх справ. – Київ, 2009. – 207 с.
4. Козьмініх А. В. Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / А. В. Козьмініх ; Одеська національна юридична академія. – Режим доступу : <http://avtoreferat.net/content/view/1120/45>.
5. Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / Л. В. Тацій ; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Режим доступу : <http://avtoreferat.net/content/view/892/45>.
6. Антонович М. М. Реалізація права на правову допомогу в міжнародних органах захисту прав людини [Електронний ресурс] / М. М. Антонович. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum.
7. Богма А. В. Международно-правовые стандарты права лица на бесплатную правовую помощь и их имплементация в законодательстве Украины / А. В. Богма // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-1. – Ч. 2. – С. 391-403.
8. Сміт Р. Надання безкоштовної юридичної допомоги та управління системою надання безкоштовної юридичної допомоги Великобританії [Електронний ресурс] / Р. Сміт. – Режим доступу : www.justice.org.uk.
9. Рене Кассен – видатний діяч 20 століття у захисті прав людини / упоряд. А. Д. Святоцький та ін. // Право України. – 2010. – № 10. – С. 248-249.
10. Кіку М. Новая модель юридической помощи? Юридическая помощь в Болгарии, Грузии и Молдове / М. Кіку // Бесплатная юридическая помощь: модель взаимодействия государства и гражданского общества (зарубежный и российский опыт) : Сборник докладов. — М. : ООО «Акварель», 2011. — 375 с.
11. Cousins M. The Politics of Legal Aid – A Solution in Search of a Problem / M. Cousins // The Transformation of Legal Aid: Comparative and Historical Studies. – Clarendon Press. – 08 July 1999. – 216 p.
12. Blankenburg E. Lawyers' Lobby and the Welfare State: The Political Economy of Legal Aid / E. Blankenburg // Volume II of the Conference papers presented at the International Legal Aid Conference. – Edinburgh. – June 1997. – P. 121–129.
13. Regan F. Why Do Legal Aid Services Vary Between Societies? Re-examining the Impact of Welfare States and Legal Families / F. Regan // The Transformation of Legal Aid: Comparative and Historical Studies. - Clarendon Press.- 08 July 1999. – P. 179-203.
14. Европейский форум по доступу к правосудию. – Будапешт, 2002. – 458 С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ilia.humanrightshouse.org/mod/resource/view.php?id=1546>.
15. Сулейменова Г. Ж. Зарубежный опыт предоставления и оказания субсидируемой государством юридической помощи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31353336.
16. National Report Netherlands // Materials of the Conference “Legal Aid: a New Beginning” – 6-8 June 2007 – Antwerp. – 216 p. – P. 31-37.
17. European judicial systems, edition 2008: Efficiency and quality of justice by European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Replies by country Austria [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/cepej/evaluation/2008/austria_en.pdf.
18. European judicial systems, edition 2008: Efficiency and quality of justice by European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Replies by country. Croatia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/cepej/evaluation/2008/austria_en.pdf.

19. European judicial systems, edition 2008: Efficiency and quality of justice by European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Replies by country. Poland [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/cepej/evaluation/2008/austria_en.pdf.
20. Odvetnika zbornica Slovenije [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.odv-zb.si/imenik/imenik-odvetnikov>.
21. Rosti H. Legal aid and legal services in Finland (National Research Institute of Legal Policy Research) / H. Rosti, J. Niemi, M. Lasola, Helsinki, 2008. – 137 p. – P. 112-118.
22. Доступ к правосудию и субсидируемая юридическая помощь: анализ международного и российского опыта // Сборник материалов. – М. : ООО «Вариант», 2010. – 288 с.
23. Sveriges advokatsamfund. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.advokatsamfundet.se/Advokatetik/Stadgar-for-Sverigesadvokatsamfund>.
24. Bojarski L. Pursuing the reform of the Legal Aid System in Poland / L. Bojarski // Legal Services: Pro Bono and State Guaranteed Aid. – 2008. – 110 p. – P. 85-105.
25. Legal Aid in Belgium [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/eu-legal-aid-belgium-20150427.pdf>.

References

1. I. Ya. Todorov European and Euro-Atlantic Integration of Ukraine: National and Regional Aspects (1991-2004) : synopsis of a thesis for a doctor of historical sciences : 07.00.01 / I. Ya. Todorov ; Donetsk National University. – Donetsk, 2007. – 38 p.
2. Ye. V. Bova Organization of Free Legal Aid in Ukraine : thesis ... of candidate of juridical sciences : 12.00.10 / Ye. V. Bova ; Academy of Advocacy of Ukraine. – Kyiv, 2009. – 217 p.
3. R. S. Tytykalo Protective Function of Legal Aid in Administrative Tort Procedure : thesis ... of candidate of juridical sciences : 12.00.07 / R. S. Tytykalo ; Kyiv National University of Internal Affairs. – Kyiv, 2009. – 207 p.
4. A. V. Kozminykh The Role of the Institute of Advocacy in Performance of Protective Function of Civil Society [Online resource] : synopsis of a thesis for a candidate of political sciences : 23.00.02 / A. V. Kozminykh ; Odessa National Law Academy. – Access : <http://avtoreferat.net/content/view/1120/45>.
5. L. V. Tatsii Legal Nature of Advocacy in the System of Protection of Human Rights and Freedoms [Online resource] : synopsis of a thesis for a candidate of juridical sciences : 12.00.01 / L. V. Tatsii ; Kharkiv National University of Internal Affairs. – Access : <http://avtoreferat.net/content/view/892/45>.
6. M. M. Antonovych Exercise of the Right to Legal Aid in International Bodies of Human Rights Protection [Online resource] / M. M. Antonovych. – Access : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum.
7. A. V. Bohma International Standards of the Right to Free Legal Aid and their Implementation into Legislation of Ukraine / A. V. Bohma // Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta imeni V. I. Vernadskogo (Scientific Notes) of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). No. 2-1. – P. 2. – Pp. 391-403.
8. R. Smit Provision of Free Legal Aid and Management of Provision of Free Legal Aid in Great Britain [Online resource] / R. Smit. – Access : www.justice.org.uk.
9. Rene Cassin is a Prominent Figure of the 20th Century in the Protection of Human Rights / comp. by A. D. Sviatotskyi and others // Pravo Ukrainy (Law of Ukraine). – 2010. – No. 10. – Pp. 248-249.
10. M. Kiku A New Model of Legal Aid? Legal Aid in Bulgaria, Georgia and Moldova / M. Kiku // Free Legal Aid: the Model of Cooperation between the State and Civil Society (Foreign and Russian Experience) : collection of papers. – М. : ООО “Акварель”, 2011. – 375 p.
11. M. Cousins The Politics of Legal Aid – A Solution in Search of a Problem / M. Cousins // The Transformation of Legal Aid: Comparative and Historical Studies. – Clarendon Press. – 08 July 1999. – 216 p.
12. E. Blankenburg Lawyers’ Lobby and the Welfare State: The Political Economy of Legal Aid / E. Blankenburg // Volume II of the Conference papers presented at the International Legal Aid Conference. – Edinburgh. – June 1997. – Pp. 121–129.

13. F. Regan *Why Do Legal Aid Services Vary Between Societies? Re-examining the Impact of Welfare States and Legal Families* / F. Regan // *The Transformation of Legal Aid: Comparative and Historical Studies*. - Clarendon Press. - 08 July 1999. – Pp. 179-203.
14. *European Forum on the Access to Justice*. – Budapest, 2002. – 458 p. [Online resource]. – Access : <http://ilia.humanrightshouse.org/mod/resource/view.php?id=1546>.
15. G. Zh. Suleimanova *Foreign Experience of Provision of Legal Aid Subsidized by the State* [Online resource]. – Access : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31353336.
16. *National Report Netherlands // Materials of the Conference “Legal Aid: a New Beginning”* – 6-8 June 2007 – Antwerp. – 216 p. – Pp. 31-37.
17. *European judicial systems, edition 2008: Efficiency and quality of justice by European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Replies by country Austria* [Online resource]. – Access : http://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/cepej/evaluation/2008/austria_en.pdf.
18. *European judicial systems, edition 2008: Efficiency and quality of justice by European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Replies by country. Croatia* [Online resource]. – Access : http://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/cepej/evaluation/2008/austria_en.pdf.
19. *European judicial systems, edition 2008: Efficiency and quality of justice by European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). Replies by country. Poland* [Online resource]. – Access : http://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/cepej/evaluation/2008/austria_en.pdf.
20. *Odvetnika zbornica Slovenije* [Online resource]. – Access : <http://www.odv-zb.si/imenik/imenik-odvetnikov>.
21. H. Rosti *Legal aid and legal services in Finland (National Research Institute of Legal Policy Research)* / H. Rosti, J. Niemi, M. Lasola, Helsinki, 2008. – 137 p. – Pp. 112-118.
22. *Access to Justice and Subsidized Legal Aid: Analysis of International and Russian Experience // Collection of Materials*. – M. : OOO “Variant”, 2010. – 288 p.
23. *Sveriges advokatsamfund.* [Online resource]. – Access : <http://www.advokatsamfundet.se/Advokatetik/Stadgar-for-Sverigesadvokatsamfund>.
24. L. Bojarski *Pursuing the reform of the Legal Aid System in Poland* / L. Bojarski // *Legal Services: Pro Bono and State Guaranteed Aid*. – 2008. – 110 p. – P. 85-105.
25. *Legal Aid in Belgium* [Online resource]. – Access : <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/eu-legal-aid-belgium-20150427.pdf>.